

SZITA SZILVIA

# Annak *tűnik*, aminek *látszik*?

## Korpuszalapú vizsgálat a hasonló jelentésű szavak körében

*Ambiguity in language in use is a rarity.*

*Az élőnyelvben a kétértelműség a kivétel.*

(Michael Hoey)

### Does it appear to be all that it seems?

A corpus-based study of synonyms

Research based on very large linguistic databases reveals valuable information about language in use. Corpora uncover the intuitive knowledge of native speakers and provide numerous authentic examples for almost any lexical item. A certain number of these items present difficulties for language learners as their function cannot be formalised in terms of sets of rules. Words with similar meanings typically belong to this category. This article presents the results of a study of two synonyms, *tűnik* and *látszik* (approximately “seem” and “appear”). It is argued that the meanings of the two items can be identified without ambiguity by analysing the collocations they enter into with other words. The article also proposes a classroom methodology for presenting a large number of examples in a systematic way in order that students can appreciate how the lexical item in question is used by native speakers.

Keywords: corpus usage, collocations, foreign language learning, Hungarian as a foreign language, synonyms

### Problémafelvetés

Az anyanyelvi beszélők nyelvhasználatáról a nagy nyelvi adatbázisok létezésének köszönhetően ma már igen sokat megtudhatunk. A rendelkezésünkre álló korpuszok és szövegelemző szoftverek felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak az élőnyelv részletes tanulmányozásához, pontosabb és megbízhatóbb leírásához. Az alábbiakban amellet kívánok érvelni, hogy a korpuszhasználatot az idegen nyelvek oktatásába is feltétlenül érdemes beépíteni, mert rendkívül hatékony segédeszköz. Korpuszelemzéssel számos olyan kérdésre is kielégítő feleletet adhatunk, amelyeket nyelvi intuíciónkra, tankönyvekre és az értelmező szótárra támaszkodva csak hiányosan tudnánk megválaszolni.

A nyelvtanár és nyelvtanuló számára releváns, kizárólag korpuszból kinyerhető információkat a magyar mint idegen nyelv példáján mutatom be, s ehhez két hasonló jelentésű ige, a *tűnik* és a *látszik* használat- és jelentésbeli hasonlóságait és különbségeit tárom fel. Az alább röviden ismertetett korpusz alapján feltérképeztem a két ige kollokációs partnereit, majd ezeken keresztül azonosítottam a használati tendenciákat. A cikkben a vizsgálat eredményei mellett a korpuszból nyert adatok egy lehetséges szemléltetési módját is bemutatom. A bemutatott módszer és szemléltetési mód más nyelvekre is alkalmazható.

## Korpusz és kollokáció

Nyelvhasználatunkat mélyen áthatja a kollokációk jelenléte (ld. pl. Sinclair 1991; Stubbs 2001; Ellis 2007: 4). Minden lexikai egységnek vannak kollokációs partnerei, és ezeknek a természetes nyelvhasználatra oly jellemző szerkezeteknek a nyelvtanításban is központi helyet kell elfoglalniuk. Ugyan nélkülük is meg tudjuk fogalmazni mondanivalónkat, de nyelvi produktumunk jó eséllyel esik távol az anyanyelvi beszélők kifejezésmódjától (McCarthy–Carter 2002: 33; Pawler–Syder 1983: 191). Márpedig a nyelvtanítás egyik elsődleges célja, hogy a diák megszerezze azt a tapasztalatot, hogy az anyanyelvi beszélők megértik és – a nyelvi szint emelkedésével egyre inkább – egyenrangú partnernek tekintik őt.

Ahhoz, hogy a diákok az anyanyelvi beszélők preferált kifejezésmódját elsajátíthassák, tudniuk kell, melyik szó milyen szöveggörnyezetben, milyen más szavak társaságában fordul elő jellemző módon (Lewis 1997: 32; Sinclair 1996 idézi McCarthy 2002: 9). Ennek feltárásában a korpuszok hatékony segítséget nyújtanak: utánanézhethetünk – regiszterek szerint – egy-egy lexikai elem előfordulási gyakoriságának, feltárhatjuk kollokáltjait, tipikus használati tendenciáit, az általunk rendszerezett, nagy számú autentikus mondatból összeállított példatárát pedig diákjaink rendelkezésére bocsáthatjuk.

Angolszász nyelvtérületen bőségesen találunk korpuszokat, amelyekben regiszterek szerint kereshetünk. Az amerikai élőnyelvet a *Corpus of Contemporary American English*, a brit élőnyelvet a *British National Corpus* mutatja be, de léteznek egyetlen nyelvi regiszterből összeállított gyűjtemények is, mint például a *Michigan Corpus of Academic Spoken English*, amely különféle egyetemi beszédhelyzetekben rögzített hangzószövegek leiratát tartalmazza. Német nyelven a *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* oldalon érdemes keresni: ez a konkordancia mellett a tipikus kollokációkat, szinonimákat és antonimákat is szemléletesen mutatja be. A Lipcsei Egyetem *Corpus Collection* nevű, jelenleg 252 nyelv (német, arab, francia, kínai, magyar stb.) kisebb-nagyobb sajtókorpuszát tartalmazó gyűjteménye szintén látványos grafikai megoldásokkal mutatja be a kollokációkat. Bármelyik korpuszal dolgozunk is, annak előnye a rendelkezésünkre álló más anyagokkal szemben egyértelmű: segítségével sokféle kontextusban figyelhetjük meg és mutathatjuk be diákjainknak az egyes lexikai elemek viselkedését.

Az alábbiakban a *Magyar Nemzeti Szövegtár* új adatbázisa (MNSZ 2) alapján két hasonló jelentésű ige, a *tűnik* és a *látszik* kollokációs profilját tárjuk fel. Ez a 2005-ben létrehozott, jelenleg 1,04 milliárd szövegszót tartalmazó korpusz – létrehozóit idézve – „az írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza” kíván lenni (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>). Vizsgálatomhoz a rádióból rögzített hangfelvételeket (riportokat, beszélgetéseket), a sajtókorpuszt és a személyes közlések (fórumok, blogok) korpuszát használtam, mert elsősorban az írott és beszélt köznyelv sajátosságait kívántam feltárni. A homogenitás igényét szem előtt tartva kizárólag a magyarországi korpuszban található megnyilatkozásokat vettem figyelembe, a határon túl összegyűjtött nyelvi anyagot tartalmazó korpuszokat nem. Ugyanígy nem elemeztem a hivatalos, a szépirodalmi és a tudományos korpuszt, mert ezekben a nyelvi regiszterekben számos lexikai elem másként viselkedik, eltérő kollokációs profillal rendelkezik, mint a köznyelvben (ld. pl. Biber 2012: 12ff). A választott alkorpuszok összesen 727,3 millió szövegszó

tanulmányozására adtak lehetőséget (sajtó: 350,5 millió, hangzószöveg leirata: 76,5 millió, személyes közlés: 300,3 millió), vagyis igen jelentős méretű adatbázisról van szó. Az MNSZ 2 szövegelemző programjának eszközei közül a gyakorisági mutatókat, a konkordanciák listáját illetve a gyakori kollokációs partnerek listáját használtam.

A két ige teljes kollokációs profiljának feltárására ezen a helyen terjedelmi okokból nem vállalkozom<sup>1</sup>: elsősorban azt kívánom bemutatni, hogy a hasonló jelentésű szavak eltérő szöveggörnyezetben fordulnak elő, és – legalább részben – kerülnek egymás kollokációs partnereit (Hoey 2005: 75), ezért használati tendenciáik és a hozzájuk kapcsolódó jelentések korpuszvizsgálattal jól körülírhatók. Ugyanakkor – mivel az ige kollokációs partnerei maguk is újabb kollokációk csomópontjai – egy-egy vizsgálat eredményei mindig túlmutatnak az adott lexikai elem leírásán, és komplex, több elemből álló szerkezetek (chunkok) feltérképezését teszi lehetővé.

### Mikor tűnik? Mikor látszik?

Előljáróban vizsgáljuk meg, milyen segédeszközök állnak rendelkezésünkre a korpuszok mellett, amikor egy-egy lexikai elem használati jellemzőit kívánjuk feltárni! Elsőként olvassuk át *A magyar nyelv értelmező szótárának* (2003) meghatározásait<sup>2</sup>:

**látszik:** 1. Valaminek a látásából észrevehető: *Látszik rajta, hogy jó ember. Látszik, hogy fáradt. A leveléből látszik, hogy szomorú.*

2. Úgy tűnik fel vki/vmi, hogy vmilyen benyomást kelt: *Bosszúsnak / fáradtnak / haragosnak látszik.*

3. Olyan benyomást kelt, ami nem felel meg a valóságnak: *Fiatalabbnak látszik a koránál. A hegyek messziről sötétkéknek látszanak. Úgy látszik, mintha a Nap a Föld körül forogna.*

**tűnik:** vki/vmi látszik/mutatkozik vminek/vkinek, feltűnik: *Úgy tűnik nekem, hogy ... / Álomnak tűnik / Csodának/jónak/szépnek tűnik.*

A leírásokat és a példákat átolvasva kiderül, hogy az értelmező szótár definíciói a magyarul tanulókat és tanítókat csak kevésbé segítik (igaz, nem is e célból készültek), hiszen nem adnak elegendő számú jellemző példát, amely a két szó használatát megvilágítaná. A későbbiekben pedig azt is látni fogjuk, hogy – a korpuszvizsgálat eredményeivel összevetve – a fenti meghatározások és példák a használati tendenciáknak csak egy igen kis szeletét ölelik fel.

Második lépésben tekintsük át röviden a nyelvi intuíció adta lehetőségeket és korlátokat! Megkérdeztem öt tapasztalt magyar mint idegen nyelv tanárt, mit válaszolnának arra a kérdésre, mi a különbség a *tűnik* és a *látszik* ige között. A kérdést (a korpusz elemzése előtt) magam is megválasoltam. Hatunk válasza összefoglalva:

1. A *tűnik* egyfajta feltételezett valóság, benyomás; a *látszik* valami konkrét, megfigyelhető tényre alapozott vélemény.

<sup>1</sup> Nem vizsgálom például az igeidők és az igemódok, illetve a szórend kérdéseit.

<sup>2</sup> A szépirodalmi idézeteket kihagytam, mert ezek nem a jellemző használatot mutatják, egy részük ráadásul a 19. század végéről származik.

2. A *tűnik*ben van valamilyen szubjektivitás, az első mondat, ami eszembe jut: *Nekem úgy tűnik, hogy ...* A másik használat a személyes vélemény óvatos kifejezése: *Egyértelműnek tűnik, hogy ...* Látszik: pl. *világosan, egyértelműen látszik*: biztosabb tudást feltételez, valamit, ami kívülről is felismerhető, nem a beszélő benyomása.
3. A *látszik* konkrétabb vizualitást sugall (*Innen már látszik a vár. / Már messziről látszik, hogy ki jön az úton. / Batman nem látszik a sötétben, mert fekete.*), míg a *tűnik* kevésbé konkrétat (*Sikeres embernek tűnik.*).
4. A *látszik* statikusabb, míg a *tűnik* mozzanatában ragadja meg az adott benyomást. Egy adott benyomás leírására – legyen az konkrét vagy átvitt értelmű, pozitív vagy negatív – mind a kettő alkalmas.
5. A *látszik*-ot olyan esetekben használjuk, mikor valamit konkrétan a szemünkkel is lehet(ne) látni, (szemmel látható jelei vannak). Pl.: *füstnek látszik, 25 évesnek látszik, nagynak látszik.* A *tűnik* pedig átvittebb értelmű. *Könnyebbnek tűnik az út, szónokinak tűnik, igazágtalannak tűnik, feleslegesnek tűnik, békésnek tűnik.*
6. Elsőként az *Úgy tűnik/látszik, hogy...* jut eszembe. Itt szinonima a két szó. Más esetben a *látszik* inkább szemmel látható dolgokra utal, míg a *tűnik* egyfajta benyomásra.

A válaszokat végigolvasva megállapíthatjuk, hogy – bár mindannyian magyar anyanyelvű, tapasztaltnak mondható nyelvtanárok vagyunk –, válaszaink nem fedik tökéletesen egymást. Állításaink, mint a későbbiekben kiderül, helytállóak ugyan, azonban más-más használati aspektust emelnek ki, más-más jelentésárnyalatot éreznek lényegesnek. Egy dologban azonban valamennyiünk meghatározása közös: olyan, hosszú évek alatt megszerzett, implicit nyelvi tudásra és tapasztalatra építenek, amellyel a nem anyanyelvi beszélők nem rendelkeznek. Voltaképpen ezt az implicit, reflektálatlan tudást, amely egyedül az élőnyelvben érhető tetten, bocsátja rendelkezésünkre nyersanyagként egy korpusz, lehetőséget adva arra, hogy működésében figyeljünk meg egy-egy lexikai elemet, és empirikus módon mélyítsük el a róla való tudásunkat. Természetesen nem várhatjuk el, hogy minden anyanyelvi (és nem anyanyelvi) beszélő egy-egy lexikai elem összes jelentését és használati lehetőségét bármelyik pillanatban fel tudja idézni, még akkor sem, ha az illető éppenséggel nyelvtanár. A korpuszok elsődleges használatára éppen az, hogy tudásunk bővítésére, intuíciónk alátámasztására és cáfolatára használhatjuk őket. Ugyanakkor a korpuszinformált válaszok a diákokat is segítik, hiszen nem csak elvont, esetenként nehezen értelmezhető „szabályokat” kapnak, hanem egy olyan nagy számú, rendszerezett példamondatot tartalmazó gyűjteményt is rendelkezésükre tudunk bocsátani, amelynek segítségével az adott lexikai elem használati lehetőségeit meg tudják figyelni és hosszabb lexikai egységeket is el tudnak sajátítani.

### **Tűnik és látszik**

Egy egyszerű gyakorisági lekérdezés azt mutatja, hogy a Magyar Nemzeti Szövegtár 2 vizsgált alkorpuszaiban a *tűnik* 138 814-szer, míg a *látszik* 91 083-szor fordul elő. Vagyis a *tűnik* másfélszer többször szerepel, mint a *látszik*. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy kollokációs partnereik néhány esetben hasonlóak, leggyakrabban azonban eltérnek egymástól. Ahol egy-egy kollokációs partner vagy struktúra megegyezik,

ott legtöbbször stiláris vagy jelentésbeli különbség van, vagyis a két ige használata meglehetősen jól elválasztható egymástól.

## TŰN-<sup>\*3</sup> (138 814)

### 1. *Úgy/úgy tűn-\*(, hogy) (61741)*<sup>4</sup>

A választott korpuszban a *tűnik* leggyakoribb kollokációs partnere az *Úgy/úgy*. A kifejezés a találatok 44,48%-át adja. Néhány példa<sup>5</sup>:

*Úgy tűnik, az előadás mindenkinek maradandó élmény volt.*

*Úgy tűnik, lassan talán rend lesz ott is.*

*Ráadásul úgy tűnik, egyre veszélyesebbé válik a sport.*

*A győzelemnek, úgy tűnik, túl nagy ára van.*

*Nekem úgy tűnik, nem érted, miről van szó.*<sup>6</sup>

Az *úgy tűnik* jelentése: minden jel arra mutat, hogy az itt következő állítás igaz. A kifejezés gyakran – de nem kötelezően – áll mondat- vagy tagmondatkezdő pozícióban. A *nekem* vagy *s számomra* szó a benyomás szubjektív jellegét erősíti.

### 2. *ADJ-nak/-nek tűn-\** és *ADJ + N-nak/-nek tűn-\**, *ennek/annak tűn-\** (70479)

Ezek a szerkezetek együttesen az előfordulások további 50,7%-át adják, tehát egyértelműen domináns csoportról van szó.

#### 2. a) *ADJ-nak/-nek + tűn-\**

Ragos melléknév (ritkán számnév) előzi meg az igét. A szerkezet valamilyen benyomást ír le. Az ábra a leggyakoribb melléknevek és számnevek listáját mutatja (200 feletti előfordulás):

<sup>3</sup> A \* azt jelzi, hogy az ige összes személyű, módú és idejű előfordulását figyelembe vettük.

<sup>4</sup> Kisbetűs előfordulás: 46457 / nagybetűs előfordulás: 15257

<sup>5</sup> Az alábbiakban egy-egy jelentés szemléltetésére mindössze néhány példát választottam ki. A tanórán érdemes ennél nagyobb számú példamondatot adni, hogy a diák megfigyelhesse az adott lexikai elem működését. Sinclair a 90-es években még száz példát tartott irányadónak (Sinclair 1993: 7 idézi Szirmai 2005: 29) egy szó jelentésének megfigyeléséhez. Ugyan ma már jóval nagyobb korpuszok állnak rendelkezésünkre, azonban a nyelvórai keretben a száz példa, sőt akár az ötven is (esetenként lerövidítve és egyszerűsítve) elegendő lehet. Száz példa végigolvasása és elemzése – főként alacsonyabb nyelvi szinteken – igen hosszadalmas, hatékonysága megkérdőjelezhető. Ahol a mondat önmagában nem egyértelmű, ott érdemes az előző és/vagy következő mondatot is megadni.

<sup>6</sup> A példákat olvasva felmerülhet a kérdés, érdemes-e alacsonyabb nyelvi szinteken (B2-es szint alatt) korpuszban dolgozni. A válasz egyértelműen igen. A korpuszban található mondatokat alacsonyabb nyelvi szinteken leegyszerűsíthetjük, rövidíthetjük, sőt le is fordíthatjuk, a kollokáltak közül pedig kiválaszthatjuk a legfontosabbakat.

biztosnak (1317) jónak (1218) soknak (844) megfelelőnek (882) lehetetlennek (558) egyszerűnek (538) valószínűnek (513)	furcsának (489) hihetetlennek (443) boldognak (432) egyértelműnek (418) logikusnak (394) érdekesnek (338) természetesnek (316)	ígéretesnek (304) kilátástalannak (248) értelmetlennek (241) valószínűbbnek (237) meggyőzőnek (229) elkerülhetetlennek (225)	TŰN-*
--	--	---	-------

**1. ábra. A tűnik-vel használt leggyakoribb melléknevek és számnevek**

2. b) ADJ + N-nak/-nek + tűn-\*

A *tűnik* vonzataként főnév is szerepelhet a mondatban, amelynek a legtöbb esetben van jelzője. A szókinccs variációs lehetőségei itt meglehetősen tágak, gyakorisági listát nehéz volna összeállítani. Néhány példa: *jó ötletnek / komolytalan tákolmányoknak / könnyű és élvezetes sportnak / rendes embernek / megfelelő erősítésnek / nemes vállalkozásnak / átlagos munkáscsaládnak / reklámtáblának tűnik*.

Ezzel tulajdonképpen összeállítottuk az igét közvetlenül megelőző és követő kollokációs partnerek listáját. A vizsgálatot azonban érdemes ezeken a – csomóponttól legfeljebb két elemnyi távolságra levő – elemeken túl, a mondatban messzebb elhelyezkedő, ám az igével gyakran előforduló elemekre is kiterjeszteni, hiszen annak jelentésére ezek az elemek is nagymértékben kihatnak: az ige jelentését voltaképpen ezek a hosszabb lexikai egységek teszik egyértelművé, ambivalenciától mentessé (Sinclair 2004: 21).

Az alábbi szavak és kifejezések a csomóponttól 3–5 elemnyi távolságra helyezkednek el, és az alcsoport mondatainak mintegy 10%-ában fordulnak elő:

elsőre (1020) először (837) (első) ránézésre (523) az elején (469)	első látásra (393) első hallásra (368) kivülről (nézve) (350) kezdetben (300)	eleinte (289) első pillantásra (223) a kívülálló számára (59)
---	--	---

**2. ábra. A tűnik első benyomásra utaló kollokáltjainak megoszlása (4831 előfordulás)**

Ezek a kifejezések az ige és közeli kollokáltja(i) jelentését tovább szűkítik: arra utalnak, hogy az első benyomás és a valóság között ellentét feszül, a benyomás nem megbízható.

A „benyomás és ellentét között feszülő ellentét” jelentést az – igtől 2–6 elem távolságra levő – kötőszók is erősítik. A korpusz mondatainak 7,56 százalékában (10 507 előfordulás) találunk ellentétes viszonyra utaló kötőszót<sup>7</sup>. Ezeket a szó hagyományos értelmében nem tekinthetjük kollokációs partnereknek, hiszen nem rendelhetők egyértelműen az igehez, mint annak rögzített vagy félig rögzített kollokáltjai, tágabb értelemben azonban mégiscsak az igehez tartoznak, hiszen hozzájárulnak jelentése egyértelműsítéséhez. A kötőszók megoszlását az alábbi ábra mutatja:

<sup>7</sup> Amint a számadatok mutatják, az *első látásra* stb. szerkezetek nem szerepelnek mindegyik mondatban.



bár/Bár ... (1690)	..., de (5256) ..., mégis (571) X ellenére Y-nak tűnik (527)	..., pedig (504) ..., mégsem (213) ..., ugyanakkor (56)
--------------------	--	---

### 3. ábra. Az ellentétet kifejező kötőszók megoszlása (10 507 előfordulás)

Néhány példa a teljes szerkezettel:

*Igenis értékeli az alkotásokat, még ha első pillantásra úgy is tűnik, hogy ...*

*Csak első pillantásra tűnik nehéznek/meglepőnek, ugyanakkor ...*

*Bár első pillantásra korántsem tűnik nyilvánvalónak, mégis ...*

*Első pillantásra talán ellentmondásosnak tűnik, mégis ...*

*Nem is annyira rossz eredmény, mint első pillantásra tűnik.*

*Első pillantásra jó ötletnek/reklámtáblának/könnyű és élvezetes sportnak/rendes embernek/nemes vállalkozásnak tűnik, de ...*

A benyomás helyállóságát szintén gyengítik a *talán* (1068), *lehet, hogy* (574) *bármennyire* (122), *akármennyire* (20), *bármilyen* (145), *akármilyen* (87) szavak és kifejezések: *Lehet, hogy szívtelennek tűnik, de ezt gondolom. / Bármilyen naivnak tűnik, én demokráciában szeretnék élni.*

A korpuszban 4190 esetben az ige *-hat/-het* képzős alakja szerepel. A *tűnhet*-\* alak funkciója szintén a benyomás helyességének megkérdőjelezése:

*Bár fennköltnek tűnhet, ...*

*Az előbbieket miatt könnyen úgy tűnhet, hogy (...), de ...*

*A környezet számára lustának tűnhet, de ...*

*Ez a leírás kicsit bonyolultnak tűnhet, de ...*

*Másoknak ez úgy tűnhet, hogy ..., de*

Olyan előfordulás is van, ahol a tagmondatok között nem figyelhető meg ellentét. Ilyenkor a *tűnik* általában valamilyen – pozitív vagy negatív – benyomást vagy véleményt juttat kifejezésre:

*Tudnál (...) bővebben mesélni a munkádról, mert olyan érdekesnek tűnik?*

*Nagyon szerettem akkoriban ezt a mesét, de ma már kicsit groteszknek tűnik.*

*Sajnálom, hogy indulatosnak tűnt, amit írtam.*

*Olyan embernek tűnik, aki törődik a családjával.*

*Hogy ne tűnjön olyan elvontnak az egész, írok egy-két példát.*

Az eddigi eredményeket az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

	Úgy/úgy	TŰN-*,	hogy ...
(előzmény, amin a vélemény/benyomás alapul)	érdekesnek meglepőnek elvontnak értelmetlennek	TŰN-*	X
Első látásra Első pillantásra Első ránézésre Első olvasatra Első hallásra Elsőre Először Eleinte / Az elején Kezdetben	meglepőnek furcsának érdekesnek szokatlannak különösnek ellentmondásosnak túlzásnak jó ötletnek úgy	TŰN-*, TŰNHET*,	pedig de mégis ugyanakkor

**4. ábra. A tűn-\* (tűnik, tűnnek, tűnt stb.) és tűnhet\* leggyakoribb kollokációs partnerei**

**3. Pillanatnyi tényállás, amely még változhat (4103)**

Az előfordulások mintegy 3%-ában a szerkezetek olyan pillanatnyi tényállásra utalnak, amely még változhat:

egyelőre (1761) eddig (1170) jelenleg (971) továbbra is (201)	úgy érthetetlennek / valószínűnek stb.	TŰN-*
--	--	-------

**5. ábra. Pillanatnyi tényállásra utaló szerkezetek**

**4. azért tűn-\* ADJ/N-nak/-nek, mert (146)**

Az esetek egy kis hányadában a tűnik/tűnhet egy benyomás magyarázatát is adhatja. Ebben az esetben az *azért tűnik/tűnhet X-nek, mert...* szerkezet a legjellemzőbb:

*Csak azért tűnik paródiának, mert nem értted meg a lényegét.*

*Joschka Fischer épp azért tűnt meggyőzőnek, mert tartózkodott az ígéretektől.<sup>8</sup>*

<sup>8</sup> Az *azért* a vizsgált mondatok egy részében nem magyarázatot vezet be, hanem a nyomatékosítást szolgálja: *Ez azért elég bizarrnak tűnik. Az 1,6 milliárdos profil azért nem tűnik tragikusnak.* Ezek az előfordulások természetesen nem jelennek meg a számszerű eredményben.



**LÁTSZ-\* (91 083)****1. *Úgy/úgy látsz-\*(, hogy) ... (28 600)***

A *látszik* igének is az *Úgy/úgy* a leggyakoribb kollokációs partnere: az előfordulások mintegy egyharmadában (31,46%) állnak együtt a korpuszban. Néhány példa:

*Ebben, úgy látszik, én tévedtem.*

*Elnézést, úgy látszik, félreérthetően fogalmaztam.*

*Úgy látszik, az érvek nem változtak.*

*A nőknek, úgy látszik, itt is meg kell küzdeniük a jogaikért.*

*Úgy látszik, aktívabbak lettek a parlamenti pártok.*

*Én értem őket, de ők – úgy látszik – nem értenek engem.*

Az *úgy látszik* kifejezés jelentésében hasonló az *úgy tűnik*-hez: külső jelek arra mutatnak, hogy az állítás igaz. A két ige használata között ilyenkor nem annyira jelentésbeli, mint inkább stílári különbség van: az *úgy látszik* kifejezés inkább a beszélt nyelvre jellemző, míg az *úgy tűnik* stílussemeleges. Ezt *látszik* alátámasztani az a tény is, hogy az *úgy látszik* kifejezés gyakran a beszélt nyelv prozódiajának megfelelően ékelődik a mondatba.

**2. (nem) látszik + N (35 851)**

A második legnagyobb csoportba 35 851 előfordulással azok a mondatok tartoznak, amelyek arra utalnak, hogy valami/valaki (nem) látható, szemmel (nem) észrevehető.

**2. a) (nem) látsz-\* + N (31 326)**

Az előfordulások 34%-ában az ige jelentése: valami szemmel (nem) látható, (nem) észrevehető. Konkrét főneveket mint gyakori kollokációs partnereket itt a korpusz alapján nem tudunk azonosítani. Ennek az lehet az oka, hogy egy olyan esetről van szó, amelyben az ige jelentése önmagában, más elemek nélkül is teljesen egyértelmű, így a variációs lehetőségek azon a megkötésen belül, hogy az alanynak szemmel látható dolognak vagy személynek kell lennie, szinte korlátlanok:

*Az öklömet horzsoltam le, máig látszik.*

*Tisztán látszik a makett és az emberek.*

*(...) a kamera persze nem talált olyan szöveget, hogy mind a kettejük arca látsszon.*

*Nem látszik a topiknyitó üzenet.*

*A borítón a rohamozó törökök mellett látszik az operatőr is!*

2. b) látsz-\* rajt-\* (2946)<sup>9</sup>

Valakin, valamin megfigyelhető, szemmel látható valami:

Látszott rajta, hogy valamikor fényes volt a felülete.

Látszott rajta, ő is jól érzi magát.

Lázas volt, félrebeszélte, látszott rajta, hogy orvosi segítségre van szüksége.

A mű nagyon gyenge - látszik rajta, hogy 1997 végén írták.

Néha (...) nagyon rossz volt a közérzete, (...) de a kapuban kihúzta magát, s nem látszott rajta semmi.

## c) látsz-\* N-on/-en/-ön (1579)

Jó néhány esetben a szemmel való érzékelésre utaló elemek konkrétan is megjelennek:

Beleegyezett, de látszott az arcán, hogy nem örül.

Szépen süt a nap Mugellóban, ahogy ezen a képen is látszik.

A felvételen az látszik, hogy a stáb egy hat-hét autóból álló konvojt követ.

Az ekkor készült fotókon tisztán látszik a gyűrűsujján viselt ékszer.

## 3. INF + látsz-\* (11 123)

A látszik jellemző kollokációs partnerei a főnévi igenevek. A szerkezet a művelt köznyelv stiláris eszköze. A mondatban tranzitív és intranszitiv igék is állhatnak. A leggyakoribb tranzitív igéket az alábbi ábra mutatja:

X	alátámasztani (435) igazolni (340) megerősíteni (162) bizonyítani (98)	LÁTSZ-*	azt, (azt) az állítást, (azt) a feltételezést, (azt) a hipotézist, (azt) az állítást, (azt) a tényt,	hogy ...
---	---	---------	---	----------

6. ábra. A látszik-kal használt leggyakoribb tranzitív főnévi igenevek

Az öt leggyakoribb intranszitiv főnévi igenév:

1. rendeződni látszik (223) *a válság / a helyzet / X helyzete / az ügy / Y ügye / a szomszédokkal való kapcsolat / Z sorsa*
2. megoldódni látszik (221) *a probléma / a gond / a válság / X ügye / több nyitott kérdés / Y helyzete*
3. X-nek ellentmondani látszik (193) *Y nyilatkozata / az (a körülmény), hogy*
4. stabilizálódni látszik (153) *V helyzete / X létszáma / Y állapota / Z (az élelmiszerek) árándexe / a (forint) árfolyama / a részvényárak / a hitelek nagysága*

<sup>9</sup> rajta: 1948, rajtuk: 428, rajtad 268, rajtam: 229, rajtunk: 68, rajtatok: 5

5. megdölni látszik (152) *az elméletem / az az elmélet, mely szerint / az a vád, hogy / az a közhely, hogy / ez a hipotézis is / X (a sívár vegakonyha) sztereotípiája / ez a dogma*

A fenti példákban látszik, hogy a kollokált (jelen esetben a főnévi igenév) maga is egy újabb kollokáció csomópontja, amely saját partnerekkel rendelkezik. A fenti mondatokban ez az újabb csomópont határozta meg az alanyként illetve a tárgyként választható szavak csoportját.

#### 4. ADJ-nak/-nek látsz-\* és ADJ + N-nak/-nek látsz-\* (9 289)

Ez a használat a *tűnik*-hez képest kisebb arányban, a mondatok mintegy 10%-ában fordul elő. A két ige jelentése ebben az esetben áll a legközelebb egymáshoz, sőt bizonyos esetekben fel is cserélhető.

##### 4. a) ADJ-nak/-nek látsz-\*

A *látszik* ige nék is lehetnek *-nak/-nek* ragos mellénevek a kollokáltjai. Ezek közül a leggyakoribbakat az alábbi ábra mutatja (50 feletti előfordulás):

biztosnak (628) <sup>10</sup> valószínűnek (513) (X alapján) bizonyosnak (195) elkerülhetetlenek (175)	reménytelenek (171) egyértelműnek (140) szükségesnek (84) fontosnak (67)	LÁTSZ-*, hogy ...
---	---	-------------------

#### 7. ábra. A *látszik* leggyakoribb kollokációs partnerei a mellénevek közül

A mondatok egy részében a *tűnik* és a *látszik* felcserélhető egymással<sup>11</sup>, vagyis kollokációs profiljuk grammatikai struktúra és lexikai jellemzők tekintetében is hasonló – leginkább olyankor, amikor valamilyen jövőbeli esemény bekövetkezésének a valószínűségét igyekszünk megjósolni:

*Az első tizenegy hónap eredményei után már biztosnak tűnik/látszik, hogy ...*

*Néhány posztra már most biztosnak tűnik/látszik a jelölt neve.*

*(...) a hírek alapján a dolog elég egyértelműnek tűnik/látszik.*

*(...) elkerülhetetlennek tűnik/látszik az orosz csapatok offenzívája.*

*A vég már-már elkerülhetetlennek tűnik/látszik (...)*

*Az első három közé jutás azonban mindenképpen szükségesnek tűnt/látszott.*

<sup>10</sup> A közép- és felsőfokú alakok újabb találatokkal gazdagítják a listát: biztosabbnak: 42, valószínűbbnek: 73, a legvalószínűbbnek: 39.

<sup>11</sup> További kutatásra volna szükség, hogy megállapítsuk, mennyiben befolyásolja a melléknév az igeválasztást. A használati arányok egyelőre leginkább véletlenszerű eloszlást mutatnak: *egyértelműnek tűnik*: 418 *egyértelműnek látszik*: 140; *bizonyosnak tűnik*: 149 *bizonyosnak látszik*: 195; *szükségesnek tűnik*: 32 *szükségesnek látszik*: 80; *biztosnak tűnik*: 800 *biztosnak látszik*: 494; *valószínűnek tűnik*: 521 *valószínűnek látszik*: 248

A két ige minden további nélkül szinonimaként használható, százalékos eloszlásuk azonban eltér. A szerkezet a *látszik* összes előfordulásának mindössze 10, míg a *tűnik* előfordulásának több mint 50%-át teszi ki, vagyis a *tűnik* esetében egyértelműen domináns, míg a *látszik* esetében korántsem ennyire meghatározó jelentésről van szó.

Ezenkívül egy másik lényeges különbséget is megállapíthatunk: míg a *tűnik*-kel alkotott, hasonló grammatikai struktúrájú mondatok egy részében a két tagmondat között az ellentétes viszony jellemző, a *látszik* esetében a második tagmondat csak elvéve képez ellentétet az elsővel. Legtöbbször továbbviszi azt, és kifejti, mi *látszik* biztosnak, valószínűnek, egyértelműnek stb.

#### 4. b) ADJ + N-nak/-nek látsz-\*

A *tűnik*-hez hasonlóan a *látszik* is állhat (általában jelzős) *-nak/-nek* ragos főnévvel. Első – nem feltétlenül csak vizuális úton nyert – benyomást fogalmazhatunk meg vele: *kisiskolásnak / 65 évesnek / csirkefogónak / útonállónak / becsületes embernek / a régi erkölcsök megsemmisítésének / kedves fiúnak / jó ötletnek / megfelelő megoldásnak látszik*.

A kifejezéseket jóval ritkábban egészítik ki első benyomás és valóság ellentétére utaló szerkezetek, mint a *tűnik* esetében. A *kívülről* 394, az *elsőre* 182, az *első pillantásra* 104, az *első ránézésre* pedig mindössze 85 alkalommal fordul elő. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a *látszik* eleve magában foglalja a vizualitás tényét, így az erre utaló szerkezetekkel való bővítés redundánsnak tűnhet, valamint – ahogy már utaltunk rá – az ige korpuszbeli előfordulásai csak ritkán utalnak benyomás és valóság közötti ellentmondásra. *-Hat/-het* képzős alakok ugyancsak csekély számban, mindössze 130-szor szerepelnek a korpuszban, ami szintén bizonyítja, hogy a *látszik* használatával többnyire nem egy benyomás érvényességét kérdőjelezzük meg.

#### 5. Előre- és visszautaló szerkezetek

A *látszik* környezetében viszonylag gyakran találkozunk előre- és visszautaló lexikai egységekkel. Előreutalás esetében a tagmondat megindokolja egy benyomás vagy következtetés létjogosultságát (ez abból *látszik*, *hogy*), visszautalás esetében pedig egy benyomás, következtetés levonását köti össze a következtetés alapjául szolgáló, korábban ismertetett tényekkel (ebből *látszik* (az), *hogy*).

##### 5. a) Ebből (is) látszik (az), hogy ... (1004)

Az *ebből (is) látszik* szerkezettel 1004-szer találkozunk a korpuszban. Arra utal, hogy a második tagmondatban leírt benyomást vagy következtetést az előzőekben elmondottak igazolják:

*Különben ebből is látszik, milyen rendes ember vagy.*

*Ebből is látszik amúgy, mennyire elavult ez a mű.*

*Haydn zseni, ami ebből a felismeréséből is látszik.*

*A szakértők szerint ebből világosan látszik, hogy itt nagy baj lesz.*

Az ige előtt ilyenkor gyakran áll módhatározó, határozószó vagy módosítószó. A leggyakoribbak ezek közül: *már* (3699), *jól* (2049), *egyértelműen* (760), *világosan* (627), *tisztán* (377), *már (csak) alig* (300). Ezek – az *alig* kivételével – a megállapítás egyértelműségét hangsúlyozzák, a beszélő erős meggyőződésére utalnak.

Ha a kollokációs partnerek listáját távolabbi elemekkel is bővítjük, akkor az alábbi, 4–6 elemből álló sorokat állíthatjuk össze:

ebből már már ebből is az/ez (is)	jól egyértelműen tisztán világosan	LÁTSZ-*, hogy ...
--	---	-------------------

**8. ábra. A korpuszban talált leggyakoribb kollokációk, amelyekkel következtetést vonhatunk le a szövegben már említett tényekből.**

5. b) itt látszik (az), hogy ... (160)

Ez a szerkezet 160-szor szerepel a korpuszban, vagyis jóval ritkább, mint az *ebből látszik*. A megnyilvánulások nagy része a fórumbejegyzésekben és a hangzószövegek leirataiban található, a sajtókorpuszban csak elvétve fordul elő:

*Itt látszik a legjobban, mennyire más nyelvet beszélünk.*

*(...) ugyanakkor itt is látszik, hogy ez kétszeres költséggel jár a munkaadónak.*

*(...) itt látszik, milyen az, ha egy civilizáció máról holnapra összeomlik.*

5. c) Látsz-\*, hogy ... (1205) / látsz-\*, hogy ... (3248)

Az előre- és visszautaló elemek nélküli előfordulás mondatkezdő és mondatbelseji pozícióban is gyakori. Leginkább fórumbejegyzésekben olvasható.

Látszik, hogy nem járok eleget moziba.

Látszik, hogy még nincs gyermeked!

Látszik, hogy fogalmad sincs a realitásokról.

*Minden mozdulatuk kiszámított, látszik, hogy nem először csinálják.*

*(vannak szülők), akik (...) úszni hordják a gyerekeket és meg vannak győződve arról, hogy a gyerek ennek örül (...), de messziről látszik, hogy ez nem így van.*

5. c) abból (is) látsz-\*, hogy ... (484)

Az előreutaló funkciójú *abból* névmással jóval kevesebb szerkezetet találunk: mindössze 484-szer fordul elő a korpuszban<sup>12</sup>:

<sup>12</sup> Elvétve találunk még példát a *látszik* + N-ból/-ből N-ről/-ről szerkezetekre, ezek azonban nem haladják meg a 100 előfordulást, így nem tüntettük fel őket.

*Tudod mit jelent az a szó, hogy minden? Amit leírtál abból jól látszik, hogy nem. A reklám telibe kapja a kamaszokat, tehát jó. Ez abból is látszik, hogy most vitázunk róla. Amit leírtál, abból látszik, hogy érted, miről van szó.*

## 6. Az eredmények összegzése: nem minden hasonló, ami annak tűnik

A két ige köznyelvi – fórumbejegyzésekből, hangzószövegek leirataiból és sajtókorpuszból kiolvasható – kollokációs profilját magunk és a diákok számára az alábbi módon összegezhettük:

TŰN-*	LÁTSZ-*
1. úgy tűn-* / tűnhet-*, hogy ... (stílussemleges)	1. úgy látsz-*, hogy ... (inkább a beszélt nyelvre jellemző)
2. a) ADJ-nak/-nek tűn-* ADJ + N-nak/-nek tűn-* ↓ Megfigyelésből/tényekből levont benyomás, vélemény  b) ADJ-nak/-nek tűn-* / tűnhet-*, de ADJ + N-nak/-nek tűn-* / tűnhet-*, de ↓ Első (nem megbízható) benyomás és valóság ellentéte	2. INF + látsz-* ↓ A tények alapján ezt a következtetést szűrhetjük le
3. egyelőre / pillanatnyilag ... (úgy / valószínűnek) tűn-*, hogy ... ↓ Pillanatnyi helyzet, amely még változhat	3. a) (nem) látsz-* vmi / vki ↓ (nem) látható, szemmel (nem) észlelhető  b) (nem) látsz-* rajta / vmin / vkin, hogy ... ↓ (nem) látható, szemmel (nem) észlelhető valakin/ valamin
4. azért tűn-* / tűnhet-* X-nek, mert ... ↓ Benyomás magyarázata	4. a) ADJ-nak/-nek látsz-* b) ADJ + N-nak/-nek látsz-* ↓ Megfigyelésből/tényekből levont következtetés
	5. ebből is (jól / világosan / egyértelműen) látsz-*, hogy ... ↓ Erősíti a következtetés helyességét

### 9. ábra. Összegzés: nem minden hasonló, ami annak tűnik

A fentiekből kiderül, hogy a *tűnik* és a *látszik*, bár jelentésük mutat néhány hasonlóságot, valójában igen eltérő módon viselkedik a mondatban. Kollokáltjaik a legtöbb esetben eltérnek, ahol pedig a kollokációs szerkezetek hasonló grammatikai és szemantikai

tikai sajátosságokat mutatnak, ott vagy stiláris különbség figyelhető meg közöttük, vagy a mondat funkciója más. Teljes megfelelés csak az esetek korlátozott számában figyelhető meg.

Ennek az esetről esetre haladó elemzésnek a vizsgálati eredményei messze túlmutatnak önmagukon. Láthatjuk, hogy egy-egy lexikai elemből kiindulva hosszabb, akár 7–8 szavas egységekhez is eljuthatunk, amelyeket a diákok elsajátíthatnak mint az anyanyelvi beszélők preferált kifejezőmódját. A vizsgált elem jelentését ilyenkor ezek a hosszabb lexikai egységek egyértelműsítik.

A fent ismertetett módszer és szemléltetési mód A1-től C2-ig bármely nyelvi szinten használható a hasonló jelentésű szavak kollokációs profiljának összeállítására<sup>13</sup>. A mondatokat változatlan formában, olykor lerövidítve adtuk meg, hiszen cikkünk anyanyelvi beszélőkhöz szól, de a példákat a diákok nyelvi szintjétől függően egyszerűsíthetjük vagy le is fordíthatjuk, és – a kontextus egyértelműsítése érdekében – az előző és/vagy következő mondat(ok)at is megadhatjuk. Azt, hogy milyen részletességgel és pontossággal, számadatokat megadva vagy enélkül kívánjuk ismertetni az eredményeket, szintén mi döntjük el. Ne feledjük, hogy a korpuszhasználatnak kettős célja van: az egyik saját ismereteink bővítése, a másik pedig a diákok adott nyelvi szintjén releváns ismeretek továbbadása. Ez utóbbi megvalósításához olykor szükség lehet a mondatok módosítására.

A diák számára a korpuszalapú példatár azért értékes, mert minél többször találkozik az adott lexikai elemmel, annál inkább rögzülnek a hozzá tartozó, jellemző kontextusok és kollokációs partnerek. Egy-egy lexikai elem ismerete egyre inkább magában foglalja a használatáról való tudást is, vagyis annak ismeretét, hogy milyen más elemekkel együtt fordul elő jellemző módon (Hoey 2005: 8 idézi Szita: 2018: 82).

## Összegzés

A korpuszok és szövegelemző szoftverek segítségével nagy adatbázisokból nyerhetünk ki megbízható tudást egy-egy nehezebben leírható lexikai elem élőnyelvi viselkedéséről. Használati tendenciáit pontosabban és egyértelműbben fogalmazhatjuk meg, mint ha csupán a tankönyvekre, az értelmező szótár bejegyzésére és saját intuíciónkra támaszkodnánk.

Ebben a cikkben a *tűnik* és a *látszik* használati tendenciáit igyekeztünk kollokációs partnereik alapján feltárni. Megállapítottuk, hogy az igék jelentését voltaképpen kollokáltjaik egyértelműsítik: amennyiben ezekkel együtt tanulmányozzuk őket, használatuk és jelentésük markáns eltéréseket mutat. Vizsgálatunk további eredménye egy olyan autentikus, élőnyelvi mondatgyűjtemény, amely az adott elem használati sajátosságait mutatja be. Ha ezt a bőséges, ugyanakkor tartalmában világosan körülhatárolt, rendszerezett példatárat, amelyben a mondatok számát igénként kb. 50-re érdemes szűkíteni, a diákokkal is megosztjuk, nem csak megbízhatóbb és egyértelműbb (még ha terjedelmesebb) magyarázatot kapnak egy-egy kérdésre, de maguk is megfigyelhetik – még hozzá nagy számú példán keresztül – az adott elem használatát,

<sup>13</sup> Alacsonyabb szinteken használhatjuk pl. a *megy* és a *jár*, a *kocsi* és az *autó* vagy a *vörös* és a *piros* használati tendenciáinak feltérképezésére, magasabb szinteken a *probléma* és a *gond*, szaknyelvben a *mutat* és a *szemléltet* közötti különbség feltárására stb.



így hosszabb, akár 7–8 szóból álló, részben vagy teljes egészében rögzített szerkezeteket is elsajátíthatnak. Ezzel úgyszólván laboratóriumi körülmények között szerezhetnek meg ahhoz hasonló a nyelvi tapasztalatot, mint amelyre az anyanyelvi beszélő intuíciója támaszkodik.

Emellett a korpuszhasználat közvetett, de nem alábecsülendő haszna, hogy a diákoknak a nyelvről alkotott képe is pozitív irányban változik: eddig „megtanulhatatlan” jelenségek válnak rendszerezhetővé, elsajátíthatóvá. S minden ilyen jellegű, pozitív tapasztalat egy-egy lépéssel továbbvisz az egyenrangú nyelvi partnerré válás felé vezető úton.

---

## IRODALOM

- Bárcai Géza – Ország László (szerk.) (2003): A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. kötet. <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>
- Biber, D. (2012): *Register as a predictor of linguistic variation. Corpus linguistics and linguistic theory.* 8/1, 9–37.
- British National Corpus: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/corpus/index.xml>
- Corpora Collection, Leipzig University: [http://corpora.uni-leipzig.de/en/res?corpusId=hun\\_newsrawl\\_2011&word=találták](http://corpora.uni-leipzig.de/en/res?corpusId=hun_newsrawl_2011&word=találták)
- Corpus of Contemporary American English: <https://corpus.byu.edu/coca/>
- Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: <https://www.dwds.de>
- Ellis, N. C. (2007): *Phraseology: The periphery and the heart of language.* In: Meunier, Fanny – Granger, Sylviane (szerk.): *Phraseology in foreign language learning and teaching.* New York, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
- Firth, J. R. (1957): *Papers in Linguistics 1934–1951.* Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, M. (2005): *Lexical priming.* London: Routledge.
- Lewis, M. (1993): *The lexical approach.* Hove: Language Teaching Publications.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (2018): <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- McCarthy, M. – Carter, R. (2002): *This, that and the other. Multi-word clusters in spoken English as visible patterns of interaction.* In: O’Baill, Donall P (szerk.): *The Irish Yearbook of Applied Linguistics*, vol. 21, 30–52.
- Michigan Corpus of Academic Spoken English: <https://www.lib.umich.edu/database/michigan-corpus-academic-spoken-english-micase>
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint (2014): *The Hungarian Gigaword Corpus.* In: Calzonari, Nicoletta (szerk.): *Proceedings of LREC 2014.* Reykjavik: European Language Resources Association.
- Pawley, A. – Syder, F. H. (1983): *Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency.* In Richards, Jack C. – Schmidt, Richard (szerk.): *Language and Communication.* London: Longman.
- Sinclair, J. (1991): *Corpus, concordance, collocation.* Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. (2004): *Meaning in the framework of corpus linguistics.* In Teubert, Wolfgang (szerk.): *Lexicographica Volume 20*, 20–32., Tübingen: May Niemeyer.
- Stubbs, M. (2001): *Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics.* Oxford: Blackwell.
- Szirmai Mónika (2005): *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szita Szilvia (2018): *Őn most eljött vagy megjött? Hungarológiai Évkönyv 17.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 81–93.